

Przegląd Religioznawczy 2(284)/2022

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

RAFAŁ BOGUSZEWSKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki

e-mail: rafal_boguszewski@sggw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1831-4265

DOI: 10.34813/ptr2.2022.1

Praktyki religijne zapośredniczone medialnie jako alternatywa dla tradycyjnej religijności Polaków w czasie pandemii COVID-19

Mediated religious practices as an alternative to traditional religiosity
of Poles during the COVID-19 pandemic

Abstract. Faith and religious commitment endure as the distinguishing features of Poles when compared with other countries in Europe. However, these traits also been affected by the COVID-19 pandemic and its aftermath. Due to the limitations that accompanied Poles as the pandemic unfolded, traditional participation in religious practices could not always match the same scale and extent from before the pandemic. Consequently, some discontinued or reduced their religious involvement, while others would look for alternative forms of participation in religious practices, e.g. via radio, television or the Internet. Based on the results of quantitative research (CAWI) carried out using an online panel during the second ($N = 1,072$) and third wave of the pandemic ($N = 1,080$), the paper sets out to answer the following questions: (1) how has the religiosity of Poles changed during the pandemic?; (2) have Poles participated in religious practices via television, radio and internet?; (3) do Poles treat television, radio and online religious practices as an alternative to traditional religiosity?

Keywords: religiosity, religious practices, mediatization, COVID-19 pandemic

Wprowadzenie

Pandemia COVID-19 przyniosła wiele zagrożeń, a jednocześnie wyzwania, także dla instytucji religijnych, które w wyniku wprowadzanych ograniczeń związanych z przeciwdziałaniem rozprzestrzenianiu się wirusa zmuszone były do limitowania wiernych mogących w jednym czasie przebywać w kościołach oraz do modyfikacji form sprawowania kultu. W kontekście spadku wskaźników religijności Polaków, szczególnie widocznego w ostatnich latach (Sadłoń, 2016; Bożewicz, 2020a; Grabowska, 2021; KAI, 2021), wprowadzenie ograniczeń w publicznym praktykowaniu religii stanowiło dodatkowe zagrożenie dla tradycyjnej religijności Polaków, a zarazem wyzwanie dla Kościołów w Polsce, w tym dla dominującego pod względem liczby wyznawców Kościoła katolickiego.

Z jednej strony można było oczekiwać, że epidemia dla części społeczeństwa będzie stanowić doświadczenie teologizujące (Sadłoń, 2020), które otwiera na transcendencję w poszukiwaniu odpowiedzi na trudne pytania i doświadczenia. I rzeczywiście, przynajmniej na początku pandemii, kiedy zagrożenie z nią związane postrzegane było jako szczególnie duże, proces taki dało się zaobserwować (Boguszewski i in., 2020). Był on widoczny także w innych krajach (Pew Research Center, 2020; Shechter i in., 2020; Molteni i in., 2020; Bentzen, 2020b).

Z drugiej strony, w efekcie udzielonej dyspensy od niedzielnej obowiązku uczestniczenia w obrzędach religijnych nastąpiło dalsze odchodzenie od praktyk – szczególnie tych osób, które już wcześniej nie były do nich zbyt przywiązane. I takie zjawisko też miało miejsce – zwłaszcza gdy Polacy zaczęli się oswajać z pandemią i pomimo znoszonych ograniczeń w znacznej części nie wrócili do kościołów (Bożewicz i Boguszewski, 2021; Bożewicz, 2020b). Polska także w tym procesie nie była odosobniona. Odchodzenie od praktyk religijnych wskutek pandemii dało się zauważyć również w innych krajach (Meza, 2020; Pew Research Center, 2021).

Patrząc na wyniki prowadzonych w ostatnich latach badań z perspektywy Polski, można stwierdzić, że pandemia zintensyfikowała postępujący od dwóch dekad proces słabnięcia religijnych praktyk zbiorowych. Poprzez towarzyszące pandemii osłabienie masowych praktyk oraz aktywności zbiorowej, takich jak uroczystości religijne czy pielgrzymki, zmniejszyła się systemowa spójność polskiego katolicyzmu (Sadłoń, 2020), który w znacznej mierze oparty jest na tradycji, ma charakter masowy i stanowi element narodowej tożsamości. A taka religijność, pozbawiona kontekstu środowiskowego, o czym można

mówić, mając na uwadze wprowadzone ograniczenia sanitarne, które zniosły środowiskowy obowiązek pojawiania się w kościołach, narażona jest na osłabienie i stopniowe zanikanie (Przeciszewski, 2021).

W tej nowej dla wszystkich sytuacji aktorzy religijni mieli do odegrania ważną rolę związaną m.in. z dostosowaniem rytuałów do wprowadzanych i zmieniających się ograniczeń, zapewnianiem bezpieczeństwa zgromadzeń, identyfikowaniem potrzeb wiernych i reagowaniem na nie. Stosując się do wytycznych co do dystansu społecznego i izolacji (tabela 1), wspólnoty religijne na całym świecie, także w Polsce, zaczęły modyfikować swoje praktyki religijne poprzez przenoszenie zgromadzeń wiernych do internetu i podejmowanie dodatkowych form duchowego wsparcia swoich wyznawców, m.in. przy użyciu nowych technologii i nowych form komunikacji.

Internet wprawdzie od dawna służy celom religijnym – kościoły, wspólnoty i ruchy religijne już od dłuższego czasu funkcjonują i ewangelizują w internecie, mają swoje strony internetowe oraz profile na portalach społecznościowych, poprzez które transmitują wydarzenia oraz przekazują aktualne informacje i dane kontaktowe (Libiszowska-Żółtkowska, 2007; Marciniak, 2008; Siuda, 2010; Stachowska, 2016; Guzek, 2019), wychodząc tym samym naprzeciw potrzebom nowej duchowości (Zduniak, 2016) – jednak bez wątplenia skala religijnych aktywności w internecie w ostatnich dwóch latach zdecydowanie wzrosła.

Również Kościół katolicki w Polsce wskutek pandemii przeniósł dużą część duszpasterstwa do przestrzeni wirtualnej. W pierwszych miesiącach pandemii 40,8% parafii organizowało transmisję mszy św. w internecie (Przywara i in., 2021), a w niedzielnej mszy św. transmitowanej w telewizji uczestniczyło ok. 5 mln wiernych, co oznacza kilkakrotny wzrost w porównaniu z sytuacją sprzed pandemii. Narodziło się też wiele inicjatyw ewangelizacyjnych realizowanych dzięki środkom masowego przekazu (Przeciszewski, 2021).

Z badania przeprowadzonego przez CBOS na przełomie maja i czerwca 2020 r. wynika, że trzem na pięciu dorosłych Polaków (60%) zdarzyło się oglądać transmisję mszy św. w telewizji, która okazała się najpopularniejszym do realizacji tego celu medium. Znacznie rzadziej wybierane były internet i radio. W transmisjach online przynajmniej raz wzięła udział co piąta osoba spośród dorosłych Polaków (21%), a słuchanie mszy św. w radiu zadeklarował mniej więcej co szósty ankietowany (17%). Łącznie ponad dwie trzecie dorosłych Polaków (68%) zadeklarowało jakąś aktywność religijną w pierwszych miesiącach pandemii (Bożewicz, 2020c).

Pojawia się pytanie, czy gdyby nie alternatywne formy praktykowania religijności, których zasięg ewidentnie wzrósł na skutek pandemii, to skala

Tabela 1. Harmonogram wprowadzanych w Polsce restrykcji w zakresie sprawowania kultu w kościołach w okresie pandemii

	Data	Łączna liczba zachorowań	Dzienna liczba nowych przypadków zachorowań	Łączna liczba zmarłych na COVID-19	Dzienna liczba zmarłych na COVID-19	Wprowadzone restrykcje dotyczące uczestnictwa w obrzędach religijnych
I fala	13 III 2020	68	17	2	1	max. 50 osób w kościele
	24 III 2020	901	152	10	2	max. 5 osób w kościele
	19 IV 2020	9287	545	360	13	max. 1 osoba na 15 m ² w kościele; zakryte usta i nos
	16 V 2020	18257	241	915	8	max. 1 osoba na 10 m ² w kościele; zakryte usta i nos
	29 V 2020	23155	330	1 051	13	zniesienie ograniczeń z wyjątkiem obowiązku zakrywania ust i nosa; zachowania 2 m dystansu
II fala	9 X 2020	116338	4739	2 919	52	Polska podzielona na trzy strefy; w czerwonej 50% zajętości miejsc, a w żółtej 1,5 m dystans + obowiązek zakrywania ust i nosa
	16 X 2020	157608	7705	3 440	132	w czerwonej strefie max. 1 osoba na 7 m ² ; w żółtej max. 1 osoba na 4 m ² ; wszędzie dystans 1,5 m + obowiązek zakrywania ust i nosa
	6 XI 2020	493765	27086	7 286	445	cała Polska czerwoną strefą; max. 1 osoba na 15 m ² ; wszędzie dystans 1,5 m + obowiązek zakrywania ust i nosa
III i IV fala	19 III 2021	2 010 295	26049	48 810	419	max. 1 osoba na 15 m ² ; wszędzie dystans 1,5 m + obowiązek zakrywania ust i nosa
	11 VI 2021	2 877 004	338	74 515	68	50% zajętości miejsc w kościele; dystans 1,5 m + obowiązek zakrywania ust i nosa
	26 VI 2021	2 879 569	100	74 986	21	75% zajętości miejsc w kościele; dystans 1,5 m + obowiązek zakrywania ust i nosa

Źródło: opracowanie własne.

odchodzenia od praktyk religijnych byłaby większa niż ta, którą obserwujemy, oraz na ile polscy katolicy znaleźli w praktykach religijnych zapośredniczonych medialnie alternatywę dla swej dotychczasowej, tradycyjnej religijności?

Metoda

Artykuł w głównej mierze bazuje na danych pochodzących z projektu SGGW realizowanego od początku trwania pandemii¹. Pełen projekt obejmuje cztery etapy badania w różnych fazach rozwoju pandemii, natomiast na potrzeby artykułu odnoszę się do dwóch badań, które zostały zrealizowane w listopadzie 2020 r. (II fala pandemii związana z dodatkowymi obostrzeniami, czyli drugim lockdownem) oraz w kwietniu 2021 r. (III fala pandemii związana z dodatkowymi obostrzeniami, czyli trzecim lockdownem) (tabela 2). Ograniczenie to wynikało z tego, że wyłącznie w tych dwóch badaniach temat religijności, w tym religijności zapośredniczonej medialnie, został potraktowany nieco szerzej. W obu badaniach kwestionariusze zawierały takie same pytania o praktyki religijne, co umożliwiło połączenie baz danych w celu osiągnięcia większej próby na potrzeby socjodemograficznych charakterystyk analizowanych podgrup respondentów wyróżnionych ze względu na formę praktyk. Zagregowana baza danych po wykluczeniu z ostatniego pomiaru osób, które wzięły udział w obu edycjach badania ($n = 185$) stanowi łącznie $N = 1967$ rekordów.

Oba badania z projektu SGGW, na które powołuję się w artykule, miały charakter anonimowy, a respondenci brali w nich udział dobrowolnie, uzyskując za wypełnienie ankiety określoną liczbę punktów – zgodnie z zasadami uczestnictwa w panelu SW Research, firmy odpowiedzialnej za realizację badania. Firma ta poddaje się corocznemu audytowi jakości i posiada aktualny certyfikat OFBOR gwarantujący stosowanie się do wszelkich obowiązujących standardów w zakresie realizacji badań ilościowych, w tym techniką CAWI, którą zastosowano w badaniach. Obie badania zostały zrealizowane na kwotowych próbach dorosłych Polaków dobranych z panelu internetowego SW Panel, jednego z największych paneli internetowych w Polsce. Próby w obu sondażach odzwierciedlają strukturę polskiego społeczeństwa pod względem płci (2 grupy), wieku (5 grup), klasy miejscowości zamieszkania (4 grupy), województwa (16 grup) i poziomu wykształcenia (2 grupy: wyższe i inne), aczkolwiek pochodzą z populacji internautów, stąd nie mogą być traktowane jako reprezentatywne dla całej populacji dorosłych Polaków.

¹ Projekt realizowany był przez pracowników Wydziału Socjologii i Pedagogiki SGGW w składzie: dr hab. Monika Podkowińska, prof. SGGW (kierownik), dr Marta Makowska, dr Rafał Boguszewski, a jego finansowanie pochodziło z grantu JM Rektora SGGW.

Tabela 2. Dane dotyczące realizacji badań w projekcie SGGW

Edycja badania	Faza pandemii	Termin realizacji	Liczebność próby
1 pomiar	II fala	24–27.11.2020	1072
2 pomiar	III fala	26–28.04.2021	1080

Źródło: opracowanie własne.

Pytania badawcze, na które staram się znaleźć odpowiedź w oparciu o wyniki badań, to:

1. Czy i w jakim zakresie ograniczenia związane z publicznym realizowaniem kultu w związku z pandemią spowodowały przejście od praktyk realizowanych w kościołach do praktyk realizowanych za pośrednictwem mediów?

2. Jakie cechy społeczno-demograficzne Polaków sprzyjają uczestnictwu w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów?

3. Czy w ocenie Polaków praktyki religijne zapośredniczone medialnie są równie ważne jak realizowane bezpośrednio w kościołach i czy dają zbliżone przeżycia oraz jak opinie w tym zakresie mają się do skłonności realizowania praktyk religijnych za pośrednictwem mediów?

Rezultaty

Jak już wspomniano, ograniczenia wprowadzone w walce z pandemią często uniemożliwiały pełne uczestnictwo w uroczystościach religijnych odbywających się w polskich kościołach. Dla wielu osób jedyną alternatywą pozostawało praktykowanie za pośrednictwem mediów. Czy ta forma religijności odniosła sukces?

Na podstawie zagregowanych zbiorów danych z II i III fali pandemii² można stwierdzić, że w mszach i innych nabożeństwach transmitowanych za pośrednictwem telewizji uczestniczyło średnio około 44% Polaków, niewiele mniej (39%) praktykowało przez internet, a jedna trzecia badanych (32%) słuchała mszy i nabożeństw w radiu. Co ważne, udział w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów był raczej okazjonalny niż regularny (tabela 3).

Analiza praktyk religijnych Polaków w pandemii – zarówno w kościołach, jak i za pośrednictwem mediów – wykazała, że w przypadku osób praktykujących regularnie (przynajmniej raz w tygodniu) możliwość praktykowania za pośrednictwem mediów była niezwykle istotna. Porównując odsetek tych,

² Zastosowanie tych samych wskaźników w obu omawianych badaniach z projektu SGGW umożliwiło agregację zbiorów danych, co pozwoliło uzyskać większą liczbę osób, których religijność zmieniła się podczas pandemii. Dzięki temu możliwe było przeprowadzenie bardziej zaawansowanych analiz na temat religijności podczas pandemii.

Tabela 3. Udział w praktykach religijnych w pandemii za pośrednictwem środków społecznego przekazu (w %)

Czy w okresie pandemii zdarza się Panu(i) uczestniczyć w mszach i innych nabożeństwach religijnych transmitowanych za pośrednictwem:	II fala pandemii	III fala pandemii	Łącznie*
Telewizji			
Tak, regularnie (przynajmniej raz w tygodniu)	17,4	18,8	17,8
Tak, ale nieregularnie (1–2 razy w miesiącu)	13,2	14,2	13,5
Tak, ale sporadycznie (rzadziej niż raz w miesiącu)	11,3	15,6	13,2
Nie	58,1	51,4	55,6
Radia			
Tak, regularnie (przynajmniej raz w tygodniu)	10,3	12,3	11,1
Tak, ale nieregularnie (1–2 razy w miesiącu)	10,2	11,6	10,8
Tak, ale sporadycznie (rzadziej niż raz w miesiącu)	7,8	11,6	9,8
Nie	71,7	64,5	68,3
Internetu			
Tak, regularnie (przynajmniej raz w tygodniu)	15,9	18,2	17,0
Tak, ale nieregularnie (1–2 razy w miesiącu)	9,7	12,3	11,0
Tak, ale sporadycznie (rzadziej niż raz w miesiącu)	9,6	13,6	11,2
Nie	64,8	55,8	60,8

* W oparciu o zagregowane dane z dwóch badań ($N = 1967$).

Źródło: opracowanie własne.

którzy regularnie praktykowali religijnie przed pandemią, i tych, którzy regularnie praktykowali podczas pandemii, można zauważyć, że w zasadzie się nie zmienił, a nawet minimalnie wzrósł.

Co ważne, regularne praktyki podczas pandemii częściej odbywały się za pośrednictwem mediów (25,3% badanych) niż fizycznie w kościołach (11,9%), przy czym w obu tych odsetkach zawiera się 5,1% badanych, którzy przynajmniej raz w tygodniu praktykowali zarówno w kościołach, jak i za pośrednictwem mediów (tabela 4).

Tabela 4. Regularne praktyki religijne w pandemii (bezpośrednie i pośrednie) (w %)

Regularne praktyki religijne (przynajmniej raz w tygodniu) podczas pandemii		Realizowane w kościołach		Ogółem
		nie	tak	
Realizowane za pośrednictwem mediów	nie	67,9	6,8	74,7
	tak	20,2	5,1	25,3
Ogółem		88,1	11,9	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Z drugiej strony, biorąc pod uwagę wszystkich, którzy praktykowali religijnie przed pandemią – nie tylko regularnie, ale także okazjonalnie – zauważymy, że ta grupa Polaków w czasie pandemii zmniejszyła się z 77% do 60%. Oznacza to, że odsetek osób, które w ogóle nie praktykują religijnie, w czasie pandemii niemal się podwoił (z 23% do 40%). Można zatem wnioskować, że dla okazjonalnie praktykujących przed pandemią możliwość praktykowania w pandemii za pośrednictwem mediów nie była przekonująca. Znaczna część z nich w ogóle zrezygnowała z praktyk religijnych.

Spśród wszystkich praktykujących w pandemii – zarówno regularnie, jak i okazjonalnie – ci, którzy praktykują za pośrednictwem mediów, w większości uczestniczą też w tradycyjnych obrzędach odprawianych w kościołach (34% badanych). Oznacza to, że praktyki zapośredniczone medialnie są raczej uzupełnieniem tradycyjnej religijności niż alternatywą dla niej. Praktykowanie wyłącznie za pośrednictwem mediów deklaruje 16,8% badanych, a wyłącznie w kościołach – 8,9%. Brak jakichkolwiek praktyk deklaruje 40,3% ankietowanych, podczas gdy przed pandemią było to 23,1%.

Tabela 5. Regularne i nieregularne praktyki religijne w pandemii (bezpośrednie i pośrednie) (w %)

Regularne i nieregularne praktyki religijne podczas pandemii		Realizowane w kościołach		Ogółem
		nie	tak	
Realizowane za pośrednictwem mediów	nie	40,3 (792)	8,9 (176)	49,2 (968)
	tak	16,8 (330)	34,0 (669)	50,8 (999)
Ogółem		57,0 (1122)	43,0 (845)	100,0 (1967)

Źródło: opracowanie własne.

W celu sprawdzenia, jakie cechy społeczno-demograficzne sprzyjają większemu udziałowi w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów, została wykonana regresja logistyczna, w której 1 oznaczało przynajmniej okazjonalny udział w praktykach zapośredniczonych medialnie podczas pandemii, a 0 – brak takiego udziału. Okazuje się, że głównym czynnikiem uczestniczenia w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów jest fakt tradycyjnego uczęszczania na msze i nabożeństwa – zarówno w trakcie pandemii, jak i przed nią. Potwierdza to tezę, że praktyki religijne realizowane za pośrednictwem mediów stanowią w dużej mierze szansę na pogłębienie religijności dla tych, którzy praktykują również w tradycyjny sposób podczas pandemii, oraz dla tych, którzy częściej niż inni praktykowali w kościołach przed pandemią. Innym czynnikiem, który zwiększa prawdopodobieństwo wykorzystania mediów do praktykowania religijności, jest strach przed zakażeniem koronawirusem –

im większy, tym częstsze uczestnictwo w praktykach online. W praktykach za pośrednictwem mediów częściej uczestniczą także osoby starsze niż młodsze, raczej mężczyźni niż kobiety, a osoby niezadowolone ze swego stanu zdrowia częściej niż zadowolone. Prawdopodobieństwo uczestniczenia w praktykach religijnych zapośredniczonych medialnie wzrasta także wraz z liczbą dzieci w gospodarstwie domowym. Bez istotnego znaczenia w tym względzie pozostają natomiast takie wskaźniki, jak poziom wykształcenia oraz wielkość miejscowości zamieszkania.

Tabela 6. Predyktory uczestnictwa w praktykach religijnych podczas pandemii za pośrednictwem mediów – wyniki regresji logistycznej ($N = 1773$)

Predyktory	B	SE B	<i>p</i>	Exp(B)
Płeć (kobieta-mężczyzna)	0,288	0,124	0,020	1,334
Grupa wiekowa (rosnąco)	0,183	0,051	0,000	1,201
Wielkość miejscowości zamieszkania (rosnąco)	0,003	0,042	0,949	1,003
Poziom wykształcenia (rosnąco)	-0,062	0,051	0,219	0,939
Liczba dzieci poniżej 18 lat zamieszkałych w gospodarstwie domowym (rosnąco)	0,175	0,073	0,017	1,191
Ocena własnego stanu zdrowia (rosnąco)	-0,206	0,086	0,017	1,228
Częstość udziału w praktykach religijnych przed pandemią (rosnąco)	0,689	0,052	<0,001	0,502
Częstość udziału w praktykach religijnych w kościołach podczas pandemii (rosnąco)	0,556	0,080	<0,001	0,574
Obawy o zdrowie swoje i bliskich w związku z pandemią (rosnąco)	0,218	0,058	<0,001	0,804
Stała	3,890	0,462	<0,001	48,932

* Zmienna zależna: deklarowany udział w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów podczas pandemii (0 = nie, 1 = tak). Na podstawie zagregowanych danych. Pogrubienie wskazuje na istotność statystyczną. $\chi^2(9) = 1728,880$, $p < 0,001$, Nagelkerke $R^2 = 0,448$.

Źródło: opracowanie własne.

Społeczno-demograficzne zróżnicowanie zaangażowania religijnego Polaków w czasie pandemii potwierdzają także krzyżowe analizy tabelaryczne. Zmiennymi istotnie różnicującymi zarówno fakt praktykowania religijnego, jak i formę praktyk są przede wszystkim: wcześniejszy udział w praktykach religijnych (V Cramera = 0,419; $p < 0,001$) oraz wielkość miejscowości zamieszkania (V Cramera = 0,106; $p < 0,001$). Mniejsze, aczkolwiek również statystycznie istotne znaczenie, mają takie cechy, jak płeć (V Cramera = 0,073; $p = 0,016$), wiek (V Cramera = 0,067; $p < 0,010$) i stan zdrowia (V Cramera = 0,060; $p = 0,012$). Zupełny brak zaangażowania religijnego w pandemii najczęściej wykazują ci, którzy już przed pandemią nie praktykowali, najmłodszy badani,

mieszkańcy największych miast, osoby niezadowolone ze swego stanu zdrowia oraz nieco częściej kobiety niż mężczyźni. Z kolei uczestnictwo w obrzędach zarówno odbywających się w kościołach, jak i transmitowanych przez media deklarują głównie ci, którzy przed pandemią najczęściej praktykowali religijnie, mieszkańcy wsi, raczej mężczyźni niż kobiety. Praktyki wyłącznie zapośredniczone medialnie to forma religijności najczęściej cechująca osoby najstarsze, o niezbyt dobrym stanie zdrowia, mieszkające w małych miastach i przed pandemią praktykujące raczej okazjonalnie. Z kolei praktykowanie w czasie pandemii wyłącznie w kościołach, pomimo ograniczeń, to cecha najbardziej typowa dla najmłodszych respondentów, o bardzo dobrym stanie zdrowia, mieszkających na wsiach i w małych miastach oraz nieregularnie praktykujących religijnie przed pandemią.

W badaniu realizowanym podczas III fali pandemii (w listopadzie 2020 r.) Polacy zostali również zapytani o to, czy uważają, że uczestnictwo w mszy lub innych nabożeństwach religijnych z wykorzystaniem mediów, takich jak internet, radio i telewizja, jest tak samo ważne, jak bezpośrednie uczestnictwo w obrzędach odbywających się w kościele, oraz czy zapewnia takie samo doświadczenie religijne, jak bezpośrednie uczestnictwo w obrzędach w kościele.

Tabela 7. Ocena praktyk religijnych realizowanych za pośrednictwem środków masowego przekazu (w %)

Czy uważa Pan(i), że uczestniczenie w mszach poprzez środki masowego przekazu, takie jak internet, radio, telewizja*:	Ogół badanych (N= 866)	Praktykujący regularnie wyłącznie poprzez środki masowego przekazu (N= 260)	Praktykujący regularnie wyłącznie w kościele (N= 108)	Niepraktykujący (N= 363)
Jest równie ważne jak bezpośredni udział w kościele				
Tak, porównywalne	40,2	48,1	48,1	42,1
Nie, mniej ważne	24,8	25,8	33,3	18,5
Nie, ważniejsze	7,5	8,1	3,7	3,6
Trudno powiedzieć	27,5	18,1	14,8	35,8
Daje takie same przeżycia religijne jak bezpośredni udział w kościele				
Tak, porównywalne	25,6	33,8	30,6	25,1
Nie, mniejsze	45,5	41,2	54,6	43,8
Nie, większe	7,3	10,0	5,6	3,0
Trudno powiedzieć	21,6	15,0	9,3	28,1

* Na podstawie danych wyłącznie z III edycji badania (w IV edycji pytania te nie znalazły się w kwestionariuszu).

Źródło: opracowanie własne.

Okazuje się, że uczestnictwo w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów jest najczęściej traktowane jako równie ważne co fizyczne uczestnictwo w kościele, aczkolwiek dające mniejsze przeżycia religijne. Zwraca uwagę to, że osoby uczestniczące w praktykach religijnych wyłącznie w kościołach częściej twierdzą, iż praktyki zapośredniczone medialnie są mniej ważne niż tradycyjne, i najczęściej wyrażają przekonanie, że dają mniejsze przeżycia religijne niż bezpośrednie uczestnictwo w obrzędach religijnych w kościele (tabela 7).

Wnioski

Jednym z najbardziej znaczących skutków polityki lockdownu okazało się gwałtowne przyspieszenie mediatyzacji wszystkich dziedzin ludzkich praktyk, także tych religijnych (Hall i Kołodziejska, 2021). Można zatem mówić o nasileniu procesu mediatyzacji religii, rozumianego jako zjawisko, w którym media stają się ważnym, jeśli nie podstawowym źródłem informacji o kwestiach religijnych oraz przejmują wiele kulturowych i społecznych funkcji zinstytucjonalizowanych religii, zapewniając m.in. duchowe przewodnictwo, orientację moralną, przejścia rytualne oraz poczucie wspólnoty i przynależności (Hjarvard, 2011). W okresie pandemii COVID-19 mediatyzacja religii dotyczy w Polsce niespotkanego wcześniej, religijnego kontekstu wykorzystania mediów internetowych (i nie tylko) w sytuacji kryzysowej (Szulich-Kałuża, 2021). Podobny trend został zaobserwowany także w innych krajach (Gauxachs i in., 2021). Hierarchowie, jak również lokalni duszpasterze stworzyli swoim wiernym liczne możliwości uczestniczenia w obrzędach religijnych bez wychodzenia z domu. Wiele parafii w Polsce od początku pandemii prowadzi regularne transmisje mszy i nabożeństw, a dzięki wyszukiwarkom internetowym bez problemu, niemal w każdej chwili, można dołączyć online do odbywającego się w jakiejś parafii lub sanktuarium nabożeństwa bądź mszy (Polska Times, 2020; eKAI, 2020). Znacząco wzrosła też liczba transmitowanych uroczystości religijnych w radiu i telewizji, a liczba ich odbiorców zwiększyła się podczas pandemii kilkakrotnie (Wirtualnemedial, 2020).

Wszystkie te działania okazały się szczególnie istotne dla osób regularnie praktykujących religijnie przed pandemią. Dzięki rozwojowi mediatyzacji praktyk religijnych zwolnienie z obowiązku uczestniczenia w niedzielnej mszy świętej odbywającej się w kościele nie spowodowało w tej grupie spadku praktyk, ale jego minimalny wzrost. Zdecydowanie zmniejszyła się natomiast religijność osób praktykujących przed pandemią nieregularnie lub sporadycznie, w tym raczej młodych niż starszych. W ich przypadku możliwość łączenia

się ze wspólnotą parafialną online oraz udział w nabożeństwach za pośrednictwem środków masowego przekazu nie okazały się dobrą alternatywą dla tradycyjnych praktyk. W konsekwencji w całej populacji odsetek osób, które w ogóle nie praktykują religijnie, wzrósł z 23% (deklarujący absencję religijną przed pandemią) do 40% (deklarujący absencję religijną podczas pandemii).

Religijność Polaków po pandemii z pewnością nie będzie taka sama jak przed nią. Można prognozować, że polaryzacja w zakresie religijności w Polsce będzie się nasilać. Duża część osób obojętnych religijnie, a przywiązanych do praktyk, nie wróci do kościołów, czego symptomy już można obserwować (Bożewicz i Boguszewski 2021; Bożewicz 2020b). Z drugiej strony, część osób religijnych wzmocni swoją religijność, choćby dzięki temu, że mają dodatkowe możliwości praktykowania swojej wiary, których przed pandemią nie miały lub z nich nie korzystały w takim zakresie, jak czynią to obecnie. Część nowych inicjatyw religijnych realizowanych w mediach i w internecie, zwłaszcza tych, które cieszą się dużym zainteresowaniem, z pewnością pozostanie także po pandemii.

Należy mieć jednak na uwadze to, że praktyki religijne w cyberprzestrzeni stanowią inne doświadczenie niż gromadzenie się wiernych w kościołach, a niektórzy wyrażają wręcz sceptycyzm co do możliwości doświadczenia przeżyć duchowych za pośrednictwem mediów (Hojsgaard i Warburg, 2005). Koresponduje to z opiniami Polaków, według których uczestnictwo w praktykach religijnych za pośrednictwem mediów traktowane jest wprawdzie jako równie ważne co fizyczny udział we mszy w kościele, jednak dające mniejsze przeżycia, w związku z czym ta forma religijności często traktowana jest jako uzupełnienie tradycyjnych praktyk, a nie jako alternatywa dla nich. Stanowi to kolejny argument przemawiający za tym, że choć pandemia może nasilić religijne radzenie sobie z sytuacją, to zamknięcie instytucji religijnych spowoduje odwrót od publicznej w stronę prywatnej modlitwy (Bentzen, 2020a), czyli podążanie w kierunku tego, co Thomas Luckmann wiele lat temu nazwał niewidzialną religią (Luckmann, 1967) – zindywidualizowaną, spluralizowaną i pozainstytucjonalną, a więc taką, która jest dość powszechna w Europie. Polski katolicyzm niezmiennie znajduje się w fazie przejścia od Kościoła ludowego do Kościoła wyboru (Mariański, 2021), a czas pandemii i towarzyszące mu wydarzenia, w tym te pozapandemiczne, związane ze spadkiem zaufania do Kościoła katolickiego, bez wątpienia ten proces przyspieszą.

Literatura

- Bentzen J. (2020). *In Crisis, We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic*. CEPR Discussion Paper DP14824. London: CEPR.

- Boguszewski R., Makowska M., Bożewicz M., Podkowińska M. (2020). The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland. *Religions*, 11(12), 646. DOI: 10.3390/rel11120646.
- Bożewicz M. (2020a). *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*. Komunikat z badań CBOS nr 63. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_063_20.PDF.
- Bożewicz M. (2020b). *Religijność Polaków w warunkach pandemii*. Komunikat z badań CBOS nr 137. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_137_20.PDF.
- Bożewicz M. (2020c). *Wpływ pandemii na religijność Polaków*. Komunikat z badań CBOS nr 74. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_074_20.PDF.
- Bożewicz M., Boguszewski R. (2021). The COVID-19 pandemic as a catalyst for religious polarization in Poland. *Religions*, 12(8), 572. DOI: 10.3390/rel12080572.
- eKAI (2020). *Niedzielne Msze święte transmitowane w Internecie*. <https://www.ekai.pl/niedzielne-msze-swiete-transmitowane-w-internecie> [dostęp: 15.12.2021].
- Gauxachs A.S., Albalad Aiguabella J.M., Bosch M.D. (2021). Coronavirus-Driven Digitalization of In-Person Communities. Analysis of the Catholic Church Online Response in Spain during the Pandemic. *Religions*, 12, 311. DOI: 10.3390/rel12050311.
- Grabowska M. (2021). *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*. Komunikat z badań CBOS nr 144. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_144_21.PDF.
- Guzek D. (2019). *Mediatizing Secular State. Media, Religion and Politics in Contemporary Poland*. Berlin: Peter Lang.
- Hall D., Kołodziejka M. (2021). COVID-19 Pandemic, Mediatization and the Polish Sociology of Religion. *Polish Sociological Review*, 1(213), 123–137. DOI: 10.26412/psr213.07.
- Hjarvard S. (2011). The Mediatization of Religion: Theorising Religion, Media and Social Change. *Culture and Religion*, 12, 119–135. DOI: 10.1080/14755610.2011.579719.
- Hojsgaard M., Warburg M. (2005). *Religion and Cyberspace*. Oxford: Routledge.
- KAI (2021). *Kościół w Polsce. Raport*. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna.
- Libiszowska-Żółtkowska M. (2007). Nowe ruchy religijne w globalnej przestrzeni. W: M. Libiszowska-Żółtkowska (red.). *Religia i religijność w warunkach globalizacji* (s. 196–210). Kraków: Nomos.
- Luckmann T. (1996). The privatization of Religion and Morality. W: P. Heelas, P. Morris (red.). *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity* (s. 72–86). Oxford: Blackwell Publishers.
- Marciniak K. (2008). E-religijność: nowe wyzwania, nowe możliwości. W: B. Płonka-Syroka, M. Staszczak (red.). *E-kultura, e-nauka, e-społeczeństwo* (s. 163–182). Wrocław: Arboretum.
- Mariański J. (2021). *Scenariusze przemian religijności i kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych.
- Meza D. (2020). In a Pandemic Are We More Religious? Traditional Practices of Catholics and the COVID-19 in Southwestern Colombia. *International Journal of Latin American Religions*, 4, 218–234.

- Molteni F., Ladini R., Ferruccio B., Antonio M.Ch., Giulia M.D., Sani G.S., Maraffi M., Pedrazzani A., Segatti P., Vezzoni C. (2020). Searching for comfort in religion: Insecurity and religious behaviour during the COVID-19 pandemic in Italy. *European Societies*, 23, 704–720. DOI: 10.1080/14616696.2020.1836383.
- Pew Research Center (2020). *Most Americans say coronavirus outbreak has impacted their lives*. <https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/03/30/most-americans-say-coronavirus-outbreak-has-impacted-their-lives/> [dostęp: 15.12.2021].
- Pew Research Center (2021). *About Three-in-Ten U.S. Adults Are Now Religiously Unaffiliated*. <https://www.pewresearch.org/religion/2021/12/14/about-three-in-ten-u-s-adults-are-now-religiously-unaffiliated/> [dostęp: 15.12.2021].
- Polska Times (2020). *Msze święte i nabożeństwa online*. <https://polskatimes.pl/msze-swiete-i-nabozenstwa-online-zobacz-gdzie-prowadzone-sa-transmisje-niedzielnich-mszy-swietych/ar/c1-14857967>.
- Przeczyszewski M. (2021). *Rok 2021 w Kościele. Czas nowych wyzwań*. <https://www.onet.pl/informacje/kai/przeczyszewski-rok-2021-w-kosciele-czas-nowych-wyzwan/vfgpmhm,30bc1058> [dostęp: 15.12.2021].
- Przywara B., Adamski A., Kiciński A., Szewczyk M., Jupowicz-Ginalska A. (2021). Online Live-Stream Broadcasting of the Holy Mass during the COVID-19 Pandemic in Poland as an Example of the Mediatisation of Religion: Empirical Studies in the Field of Mass Media Studies and Pastoral Theology. *Religions*, 12, 261. DOI: 10.3390/rel12040261 [dostęp: 15.12.2021].
- Sadłoń W. (2016). Differentiation, polarization and religious change in Poland at the turn of 20th and 21st century. *The Religious Studies Review*, 4(262), 57–75.
- Sadłoń W. (2020). Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa. *Więź i Rolnictwo*, 3(188), 161–183. DOI: 10.53098/wir032020/08.
- Shechter A., Diaz F., Moise N., Anstey D.E., Siqin Y., Agarwal S., Birk J.L., Brodie D., Cannone D.E., Chang B. (2020). Psychological distress, coping behaviors, and preferences for support among New York healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *General Hospital Psychiatry*, 66, 1–8.
- Sierocki R. (2018). *Praktykowanie religii w nowych mediach: katolicka przestrzeń Facebooka*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Siuda P. (2010). *Religia a internet: o przenoszeniu religijnych granic do cyberprzestrzeni*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Stachowska E. (2016). Poland as a case study for some aspects of religion, mediatisation and secularization. *Człowiek i Społeczeństwo*, 41, 91–105.
- Szulich-Kałuża J. (2021). Tożsamość religijna w dobie mediatyzacji religii. *Roczniki Nauk Społecznych*, 13(49), nr 1, 133–150. DOI: 10.18290/rns21491.9.
- Wirtualnemediamedia (2020). *Rekordy oglądalności mszy świętych w telewizji*. <https://www.wirtualnemediamedia.pl/arttykul/duzy-wzrost-ogladalnosci-mszy-swietych-korona-wirus-analiza> [dostęp: 15.12.2021].
- Zduniak A. (2016). Duchowość w epoce mediów elektronicznych. W: R. Sierocki, M. Sokołowski, A. Zduniak (red.). *Media i religia: nowy kontekst komunikacji* (s. 61–74). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.